

Н. В. МАКОВСЬКА*

**НАБЛИЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ
(НОТАТКИ ПРО МІЖНАРОДНУ КОНФЕРЕНЦІЮ
“ГОЛОКОСТ НА ТЕРИТОРІЇ СРСР
В АРХІВНИХ ДОКУМЕНТАХ”)**

Вивітлено деякі результати міжнародної науково-практичної конференції “Голокост на території СРСР в архівних документах”, організованої архівом Яд Вашем (Єрусалим, Ізраїль) за підтримки благодійного фонду Генезис.

Ключові слова: Міжнародна конференція; Яд Вашем; Голокост; джерельна база архівів.

18–20 жовтня 2015 р. у Єрусалимі відбулася міжнародна науково-практична конференція, присвячена відображенню Голокосту на території СРСР в архівних документах. Українські архіви представляла Голова Державної архівної служби Т. І. Баранова.

Для автора це було перше відвідання Держави Ізраїль. Вражень дуже багато і від конференції, і від Ізраїлю. Найперше, емоційне, враження – Яд Вашем.

Національний меморіал Катастрофи (Голокосту) та Героїзму створено за рішенням Кнесету 1953 р. для увічнення пам'яті євреїв-жертв нацизму, а також для вшанування тих, хто воював проти нацизму, і праведників світу, які, ризикуючи власним життям, рятували євреїв.

Абсолютно все в Яд Вашем “працює” не тільки на збереження пам'яті про Голокост, але й на проникнення її в свідомість і серце кожного громадянина Ізраїлю, численних відвідувачів з різних країн світу (таких щорічно – більше мільйона). Сама назва комплексу “Ядва-Шем” – “пам'ять і ім'я” – не тільки сповнена глибокого змісту, але й є символічною. Походить від слів пророка Ісаї “І дам Яїм в домі Моєму і в стінах Моїх пам'ять і ім'я краще, ніж синам і дочкам; дам...вічне ім'я...”. Зал Пам'яті, Дитячий Меморіал, Зал Імен, Історичний музей, в якому трагедію Голокосту бачимо очима євреїв. Бачимо весь шлях: від мирного життя містечок і сіл (зокрема, й єврейського весілля в Мукачеві), картинки якого збереглися у довоєнних кадрах кінохроніки, через лабіринт страждань, усвідомлення катастрофи, пошуку шляхів протидії – до знищення, попелу...Різні країни, різні долі – спільна трагедія, спільна пам'ять. Пам'ять не закам'яніла в монументах, а пам'ять жива, вічне ім'я.. Щира подяка за побачене й відчуте М. Поллак-Розенберг,

* *Маковська Наталія Василівна* – кандидат історичних наук, доцент, директор Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

директору відділу підготовки екскурсоводів в Міжнародній школі викладання Голокосту в Яд Вашем, яка знайомила учасників конференції з музеєм.

До складу меморіального комплексу (до речі, розташованого в Єрусалимі на Горі Пам'яті) входять музеї, пам'ятники, архів, бібліотека, міжнародний науково-дослідний інститут Голокосту, міжнародна школа вивчення Голокосту. Така розгалужена мережа дає змогу не тільки ознайомити відвідувачів з численними експозиційними матеріалами, але й проводити наукові дослідження, збирати архівні документи, аудіо-та відеосвідчення тих, хто вижив в Катастрофі, передавати пам'ять про Голокост новим поколінням в міжнародній школі. Саме архів Яд Вашем ініціював проведення (за підтримки благодійного фонду Генезис) міжнародної науково-практичної конференції “Голокост на території СРСР в архівних документах. Сучасні проблеми виявлення документів, доступу до них та їх використання”.

Враження від конференції – позитивні та однозначно корисні, оскільки акумулюють як цікавий досвід роботи, так і нові ідеї, які часом “народжувались” прямо в залі засідань.

Організаторам вдалося зібрати в Яд Вашем широке коло учасників: архівістів, музейників, науковців-дослідників, представників ІТ-спільноти. В Єрусалимі вони репрезентували як країни-республіки колишнього СРСР (Україну, Білорусь, Латвію, Литву, Російську Федерацію), так і США, ФРН, Бельгію. У змістовних дискусіях часто тон задавали самі господарі, які виступали з лекціями, модерували круглі столи.

На церемонії відкриття конференції, яку розпочав директор архіву Яд Вашем д-р Х. Гертнер, представники фонду Генезис в Ізраїлі, директор відділення Євразії МЗС Ізраїлю та інші учасники високо оцінили місце і роль архівів в збереженні пам'яті та дослідженні Голокосту.

Програма конференції, яку презентувала директор відділу міжнародних архівних проектів архіву Яд Вашем М.Іоніна, включала кілька

Директор архіву Яд Вашем д-р Х. Гертнер відкриває міжнародну науково-практичну конференцію “Голокост на території СРСР в архівних документах. Сучасні проблеми виявлення документів, доступу до них та їх використання”.

Голова Державної архівної служби України Т. І. Баранова (друга зліва) на засіданні, присвяченому архівному законодавству та доступу до матеріалів з Голокосту, 18 жовтня 2015 р.

блоків, де кожний наступний розглядав заявлену загальну тему у розвитку: Архівне законодавство та доступ до матеріалів, що висвітлюють Голокост; Документи з Голокосту в загальних фондах: проблеми виявлення; Спільні проекти з удосконалення доступу до архівних фондів, що зберігають документи по темі Голокосту; Оцифрування фондів, що зберігають документи по темі Голокосту – нові виклики, нові питання; огляд і аналіз джерел з історії Голокосту в архівах колишнього СРСР (проблеми пошуку імен жертв Голокосту; нове в дослідженні теми єврейських біженців і евакуйованих; передвоєнні та післявоєнні документи як джерело вивчення Голокосту, нові знахідки в архівах колишнього СРСР); нові сучасні технології та дослідницькі проекти в Інтернеті; від архівних документів та усних свідчень до сучасних досліджень.

Логіка побудови програми чітка й продумана. Учасники мали відповісти на низку запитань:

Що дозволяє законодавство?

Як на практиці здійснюється пошук (який стан інтелектуального доступу, які проблеми)?

Що треба зробити для удосконалення пошуку?

Яка практика оцифрування може допомогти в пошуку?

Які перспективні напрями досліджень Голокосту з'явилися завдяки залученню до наукового аналізу виявленої останнім часом архівної інформації?

Виступ директора ЦДАВО України Н. В. Маковської в дискусії на засіданні круглого столу: “Документи з Голокосту в загальних фондах: проблеми виявлення”, 18 жовтня 2015 р.

Початок обговорень був досить жвавим. Як законодавство колишніх радянських республік регламентує доступ до архівної інформації з питань Холокосту? Що змінюється? – ці питання поставив учасникам першого круглого столу конференції модератор засідання д-р Х. Гертнер.

Голова Державної архівної служби України Т.І. Баранова охарактеризувала українське законодавство в сфері доступу до архівної інформації, а також зупинилася на новаціях стосовно розширення доступу до архівів репресивних органів СРСР, пов’язаних з ухваленням Верховною Радою України 9 квітня 2015 р. “декомунізаційних” законів. Доповнюючи виступ Т.І. Баранової, директор Галузевого державного архіву СБУ І.М. Кулик акцентував увагу на відкритості Галузевого державного архіву СБУ. Представники країн Балтії – головний архіваріус Литви Р. Крауліс та директор Національного архіву Латвії М. Спруджа розповіли про нововведення в питаннях доступу до персональних даних (інформації про особу) у зв’язку зі змінами у національному архівному законодавстві Литви та Латвії.

Перший заступник директора Департаменту по архівах та діловодству Міністерства юстиції Республіки Білорусь О. Бірюкова коротко зупинилася на питаннях доступу до документів, у тому числі по Голокосту, в Білорусі. Представник Росархіву, заступник директора Державного архіву Російської Федерації Л. Роговая, завершуючи обговорення національних законодавчих норм про доступ до документів з Голокосту,

Учасники конференції в Залі Імен Меморіалу.

поінформувала учасників також про розробку методичних рекомендацій щодо використання персональних даних.

Учасники наступного засідання, яке також проходило у формі круглого столу, обговорювали питання інтелектуального доступу до архівної інформації. Модератор – Є. Меламед (координатор та науковий редактор міжнародного архівного проекту *Project Judaica* в Україні) та доповідачі – науковці з Ізраїлю, України, Росії – на прикладах з власного досвіду розповідали про те, як важко буває знайти

потрібну інформацію в колосальному за обсягом масиві архівних документів (легше знайти голку в копні сіна!). Проблема ця стосується не тільки джерельної бази з історії Голокосту. Причина – застарілий науково-довідковий апарат, недосконалість пошукових засобів. Це одностайно відзначили всі спікери, як ті, що є архівними працівниками, так і науковці-дослідники, а також ті, хто бував, за влучним висловом Є. Меламеда, “по обидва боки прилавку” (тобто в різний час працював і в архіві, і в науковій установі). Як учасник дискусії цього круглого столу, у своєму короткому виступі автор порівняла можливості пошукових засобів до фондів ЦДАВО України на початку 2000-х рр. (коли готувався, зокрема, перший том путівника “Документы по истории и культуре евреев в архивах Киева”) та можливості, які надають сьогодні розміщені на сайті архіву електронний каталог, де пошук здійснюється на рівні анотованих описів усіх фондів, і особливо “Колекція документів Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга”, що оцифрована подокументно. Мій висновок: шлях до вирішення проблеми інтелектуального доступу – оцифрування документів та представлення їх online з відповідними пошуковими засобами.

На четвертому засіданні, що логічно продовжувало попереднє, було представлено спільні проекти з удосконалення доступу до архів-

них фондів, в яких зберігаються документи з тематики Голокосту. Модератором засідання був В. Фішер, директор наукового відділу Клеймс Конференс. Особливо приємним для нас був виступ В. Ванден Дален, координатора проекту “Ідентифікація та інтеграція” в рамках ENRI (Створення наукової бази даних для вивчення Голокосту в Європі), Інститут SEGESOMA, Брюссель, Бельгія. Розкриваючи тему доповіді “Проект ENRI в архівах колишнього Радянського Союзу: створення електронної бази даних, а також співробітництва між архівами, архівістами та дослідниками”, доповідачка наголосила, що їх мета не тільки збирати цифри, а й створювати мережу (на сьогодні – 23 партнери). У доповіді В. Ванден Дален було репрезентовано сайт ЦДАВО України. Про інші чинні та перспективні проекти йшлося у виступах Д. Фішмана (професора історії Єврейської Теологічної Семінарії), В. Альцкана (директора проекту міжнародних архівних програм Меморіального музею Голокосту в США), М. Іоніної (директора відділу міжнародних архівних проектів Яд Вашем). Отримана інформація щодо нових міжнародних проектів з історії Голокосту, безперечно, є важливою. Після її детальнішого вивчення та аналізу можна буде приймати рішення щодо участі українських архівів в нових міжнародних проектах.

Тема п'ятого засідання – “Оцифрування фондів, що зберігають документи по Голокосту: Нові виклики, нові питання”. Модерував засідання директор відділу каталогізації архіву Яд Вашем С. Арьє-Ерез. Найбільший інтерес серед трьох промовців викликав виступ представника України К. Віслобокова (“Архівні інформаційні системи”) “На шляху до стратегії відкритого доступу: оцифрування фондів з історії Голокосту в українських архівах і бібліотеках”. Належне місце в презентації К. Віслобокова також посів ЦДАВО України, зокрема, проект “Колекція документів Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга”. Учасники дискусії з Латвії та Литви підкреслили значення участі Яд Вашем в оцифруванні документів в архівах їх країн. Якщо коротко – “Це був прорив!”

Другий день роботи конференції розпочався лекцією О. Аврама (директор “Залу Імен” Яд Вашем) “Що ми знаємо сьогодні про імена жертв Голокосту на території колишнього СРСР?” Відповіді на це продовжили давати доповідачі шостого засідання конференції на тему: “Проблеми пошуку імен жертв Голокосту в архівах колишнього СРСР”.

Про копівку роботу з ідентифікації імен розповідали: В. Гирчите (директор інформаційної служби Каунаського окружного архіву Литви), Й. Ібель (керівник історичного відділу музею концентраційного табору Флоссенбург). Особливо цікавим та корисним, на думку автора, був виступ директора Центрального державного архіву Литви Д. Жижиса про використання електронної бази даних архіву для пошуку єврейських імен та документів. Констатувала, що наші архіви мають

багато спільного в підходах до підвищення ефективності пошуку, але програмне забезпечення – інше.

Сьоме засідання було присвячено новим дослідженням на тему єврейських біженців та евакуйованих. Модератор – В. Альцкан. Учасники з Російської Федерації (І. Альтман), Білорусі (В. Селеменєв), Ізраїлю (З. Левин) проаналізували наявні в архівах документи та окреслили можливості пошуку. “Проект індексації імен евакуйованих євреїв в Яд Вашем” презентував учасникам конференції його керівник Е. Волошин.

Розширення хронологічних меж дослідження Голокосту із залученням передвоєнних та післявоєнних документальних джерел обговорювалося на восьмому засіданні, модератором якого був Д. Фішман. Доповідачі В. Чіюнскене (Литва), К. Баркане (Латвія), Л. Шолохова (США) поділилися набутим досвідом залучення таких джерел для вивчення проблем Голокосту.

Цікавою була презентація Меморіального комплексу Дробицький Яр (Україна, Харків) на дев'ятому засіданні. Зокрема, йшлося й про використання нових інформаційних технологій для доступу до баз даних жертв Голокосту в Харкові.

На десятому засіданні, що відкривало третій день роботи конференції, порушувалися питання про нові знахідки в архівах колишнього Радянського Союзу. Модератор – М. Іоніна. І на цьому, і на наступному, одинадцятому засіданні (“Від архівних документів та усних свідчень до сучасних досліджень”), модерував яке А. Зельцер (директор Центру вивчення історії радянських євреїв в роки Голокосту Яд Вашем), і на дванадцятому засіданні, присвяченому висвітленню теми “Євреї в Червоній Армії” (модератор – Д. Узиель, начальник фотоархіву Яд Вашем) обговорювалися, головним чином, наукові розвідки, що здійснювалися на джерельній базі архівів. Про це доповідали як архівісти (К. Ремейка та Г. Дручкус з Литви), так і викладачі, науковці (Д. Димитру з США, К. Дикманн з ФРН, Є. Розенблат з Білорусі, П. Полян з Російської Федерації). Презентовані на конференції результати наукових розвідок представників різних країн надають чимало інформації для роздумів. Йдеться про нові для нас теми досліджень, підготовки виставок, статей, збірників документів.

Поза програмою для архівістів було організовано екскурсію архівом Яд Вашем. Своєрідною прелюдією до неї була лекція д-ра Х. Гертнера “Архів Яд Вашем: люди та факти” в перший день роботи конференції. Ознайомлення з роботою архіву підтвердило головне, в чому відстають українські архіви – це матеріально-технічна база. Основні напрями роботи, рівень кваліфікації співробітників, на мою думку, мало чим відрізняються від наших.

На заключному засіданні підбивалися підсумки міжнародної конференції. Вражень та висновків було так багато, що ліміт часу “пере-

брали” на годину. Могли поговорити і більше, але на нас чекав гід, щоб провести по старому Єрусалиму.

Неочікуваною і дуже приємною стала коротка подорож по Ізраїлю, яку подарували нам організатори після завершення роботи конференції. Єрусалим – Іудейська пустеля – Іордан – Кумран з чудовим музеєм – Мертве море – Тель-Авів, аеропорт Бен Гуріон – цей не дуже довгий, але цікавий маршрут, який супроводжувався змістовним, емоційним, високого наукового рівня коментарем – також залишився і в пам’яті, і в серці.

There are highlighted some results of international scientific conference “Holocaust in the USSR in archival documents” held by archives of Yad Vashem (Jerusalem, Israel) with the support of Genesis charitable fund.

Key words: International Conference; Yad Vashem; Holocaust; the source base of archives.